

Mumovic, A. (2018), „Literary Criticism as a Culture in Mass Media”,
Media dialogues / Medijski dijalozi, Vol. 11, No. 3, pp. 87-94

ANA M. MUMOVIĆ, naučni saradnik
Institut za srpsku kulturu-Priština/Leposavić

KNJIŽEVNA KRITIKA KAO KULTURA I MASOVNI MEDIJI

LITERARY CRITICISM AS A CULTURE IN MASS MEDIA

APSTRAKT: Rad pokazuje ulogu i značaj književne kritike za srpsku kulturu i društvo u vreme krize, kao i njenu sliku u masovnim medijima danas. U radu je analiziran status i uloga književne kritike u društvu, njeni izazovi i odgovori na krizu, posebno položaj u uslovima dominacije masovnih medija.

Ključne reči: Književna kritika, kultura, masovni mediji, društvo, kriza

ABSTRACT: Paper analyzes actual moment, status and the role of literary criticism in the Serbian society. The demands of literary criticism and its responses to the crisis are regarded as well. Special attention is paid to the position of literary criticism in the area of mass media domination.

Key words: Literary Criticism, Culture, Mass Media, Society, Crisis

„Pitanje kritike (je) staro koliko i sama misao,
mišljenje, ili bar koliko sama teorija.“

Savo Laušević

U pristupu kritici kao kulturi, a na kulturu se, „nezavisno od svojih etničkih ili građanskih, političkih izvora“ oslanja i nacija (Avramović, 2003, s. 5), polazimo od pitanja kritičkog uma koji je ajpre zahtevaod određenje sadržaja pojmove kritika i kultura. Krucijalna definicija pojma kultura nastala je sintetički unutar same kritike. Po toj definiciji kritika je „prvi i pravi jezik kulture svoga vremena“ i preko jezika „kritička istorija savesti i svesti jedne kulture“ (Palavestra, 2009, s. 10). Zato što stvaraju svoj svet, ljudi mogu i da ga razumeju, jer je on „nesumnjivo proizašao iz jednog uma“ (Viko, 1982, s. 516). Takva vremenski određena spoznaja jeste – kritika, jer se „konstituiše kao suđenje i znanje“. Kritika u praksi, istorijski posmatrana i u aktuelnom trenutku, onom koji se zove „sada“, pokazuje da se čovek „samosvojno nalazi kao uzrok samog sebe“ i „kao vlastiti početak i samosvrha“ (Laušević, 1995, s. 52). Dakle, svako filozofsko pitanje jeste sumnja ili kritika i zato je kritika istovremeno i filozofsko ishodište, i interpretativno stajalište i bitna tema filozofije.

Kritika je nastala tako što je bila usmerena ili vezana za velike ideje: ideju stvaranja nacije, ideju osvajanja slobode, ideju stvaranja države, prosvetiteljske ideje, estetičke ili naučne ideje moderne Evrope. Sve te ideje kritika je u srpskom društvu svestrano promovisala kao svoj istorijski, društveni, naučni i kulturološki cilj. I to je ono što je književnoj kritici kao formi kritičkog i praktičnog uma davalо moć da utemelji novi svet i obezbeđivalo uticaj po filozofskoj formuli i ideji da „razum ne crpi zakone iz prirode nego ih on njoj pripisuje“ (Kant, 1953, s. 103). Iz toga sledi da se, na primer, „priroda i sloboda zasnivaju samo na različitim zakonima koje propisuje razum, odnosno um“. Iz toga sledi, takođe, i spoznaja „da zakoni prirode i zakoni naše djelatnosti imaju istu osnovu u umu“ (Laušević, Ibid., ss. 53-54).

Iskon srpske književne kritike od Orfelina² i Dositeja ukazuje na njen

² Orfelinov časopis Slaveno-serpski magazin iz 1768. godine uzima se za početak srpske književne kritike. Od značaja je Orfelinovo shvatanje pojma kritike, jer je on smatra kao sredstvo „za grđnju i lična vredanja“. U književnom životu, međutim, navodi D. Živković, Pavla Popovića iz teksta o Milovanu Vidakoviću, vladali su kulturni modeli u međusobnom ophodjenju pisaca. „Srpski književnici su pisali mirno, pristojno, učitivo, ne vredajući nikad jedan drugog... Oni su jedan drugom upućivali komplimente i učitivosti. Dositej je prvi zaveo taj ton... Za Dositejem svi su pošli... Držeći se tog tona, naši književnici nisu se među sobom nikad svadali. Oni su smatrali književni posao kao svetinju, ne

društveni značaj: ko piše o knjigama treba da piše o „*onome što je bogougodno i na polzu čitavog (...) naroda*“ (Palavestra, 1966, s. 73) Dakle, oznaka bogougodno mogla bi se danas pročitati i razumeti kao znak za etičnost i estetičnost, a označka polza narodu kao znak za pragmatičnu i društvenu funkciju kritike. Istoriski razvoj srpske kritike potvrđuje ne samo opredeljenje za tako jednoznačnu i društvenu funkciju kritike. Tokom 20. veka doći će ona do tačke sukoba i osporavanja svega postojećeg, čime će potvrđivati svoje biće. Reč je o aspektima ne samo književne, već i svih drugih vidova kritike. Bitna je za razumevanje našeg pristupa i ideja Zorana Avramovićeva da su gotovo svi srpski pisci, kritičari i mislioci bili i političari, pa je njihovu misiju određivala paralelno stvaralačka i politička aktivnost.

Masovni mediji danas imaju veliki uticaj u kreiranju ukusa, kao i moć da nametnu stereotipe. Knjige, novine i časopisi su deo štampanih medija u kojima čitamo i književnu kritiku kao deo kulture i društva. Stoga ima mesta tvrdnji da se pojmom, kao i upotrebotom, pre svega masovnih medija „*u današnjem vremenu doživljaj realnosti u velikoj meri promenio*“ (Vuksanović, 2007, s. 10). Čitanje književne kritike, kao i njeno pisanje, „*može da predstavlja oblik nezaslužene torture*“. Ovo posebno važi za medijsku kritiku koja „*ostavlja teške masnice na duši, destabilizujući ionako krhku čitalačku veru u domašaje domaće 'lepe književnosti; Zapravo, postoji puna analogija (...) između lošeg pisanja i zapisivanja lošeg čitanja, tj. između očajne literature i bedne kritike. Egzistencija literature u doba svoje PC –reprodukciije, povećanog broja štampanih medija i opšteg pada vrednosnih standarda, postaje kompatibilna sa većom otvorenosću novina za potpuno nekompetentne kritičare*“ (Ćirić, 2006, s. 140).

S obzirom na to da smo saglasni s tim da postoje kriza društva i kriza kritike i da književnoj kritici pristupamo kao delu kulture, nužno se osvrćemo na status književne kritike u masovnim medijima. Dve velike teme: roman kao „maturu literature“ (Miloš I. Bandić) i dnevna ili medijska kritika u središtu su kratkog rada „Savremeni srpski roman u oku dnevne kritike“ Vladislave Gordić Petković³ u zborniku Srpska književna kritika i kulturna politika u drugoj polo-

kao sredstvo za razračunavanje. Glavno je bilo raditi na prosveti, a polemika – tu ne treba uopšte. O gruboj svađi ni pomisliti“.

Vuk je kao prvi kritičar kod Srba, dakle, prvi i promenio ton i kurs u srpskoj književnoj kritici i uveo polemiku i svađalački duh koji traje, jednako kao i pogrešno verovanje da je kritika svađa i lično ruženje, koje doseže do ruženja naroda.

³Vladislava Gordić Petković je profesorka engleske i američke književnosti na Filozofском fakultetu u Novom Sadu, dugogodišnja kritičarka dnevnih listova Danas i Politika, prevoditeljka, periodičarka i urednica edicije Prva knjiga Matice srpske..

vini 20. veka, koji donosi sliku aktuelnog stanja književne kritike u srpskom društvu i nauci u drugoj polovini prošlog veka. Prva tema se tiče književnosti, a druga specifičnog i bitnog vida kritike – dnevne kritike u novim istorijskim, kulturološkim i tehnološkim uslovima koje stvaraju sve moćniji mediji. U lepezi ishodišnih ciljeva rada, kao samorazumevajuća stanovišta kritike, autorka uzima psihoanalitičko, feminističko, marksističko, novoistoričarsko, dekonstruktivističko i pozitivističko čitanje dela kao nefunkcionalna, što odgovara i određenim tipovima kritike i njihovim glavnim metodama. Središna su njena dva pitanja:

- „Možemo li govoriti o kritičkim poetikama kritičara, o teorijskom u kulturnom kontekstu vrednovanja književnog dela?“ i
- „Na koji način nove medijske strategije marginalizuju književno vrednovanje?“.

Na prvo pitanje naš rad odgovara celinom istorijske analize i strukture kritike. Drugo pitanje Petkovićeva postavlja u nameri da „*ocrtava strategije dnevne književne kritike i njene nove mogućnosti*“ (A. M.) i tako otvara ono novo polje krize na koje stupa književna kritika u novom veku. Prvi paradoks kulturne scene, nalazi ona, jeste da „širenjem izdavačke produkcije u Srbiji“ počinje „*sužavanje medijskog prostora posvećenog književnoj kritici*“, i to nije samo problem kulturne klime ili kulturne politike demokratskog društva. Godine 2007. Njujork Tajms je objavio indikativan naslov Književni prikazi nestaju iz štampe koji plastično dočarava suštinu novog fenomena u kulturi i kritici. Prvo je eksplozija izdanja ukinula funkciju urednika i tako je eliminisana selekcija vrednosti, potom se smanjuje prikazivanje knjiga i ukida uloga novinske kritike kao prvi vrednosni sud pristupačan širokoj publici, da bi se, na kraju, ukinula i institucija urednika kulturne rubrike.

Na primeru srpskog društva to izgleda ovako: godine 2011. za NIN-ovu nagradu je kandidovano 110, a sledeće 160 romana, što ilustruje veliku produkciju. Međutim, u medijskim prikazima na odjek je naišla tek petina dela. U 2017-oj za istu nagradu kandidovano je 179 knjiga. Naravno reč je o hiperprodukciji i jedino je moguće izdvajati žito od kuklja, a u medijima je ponovo odjek imao zanemarljiv broj knjiga, uglavno samo oni koji su usli makr u najširi izbor.

Egzaktna istraživanja sprovedena u Srbiji pokazala su da se sistematsko „*potiskivanje obrazovne funkcije iz savremenih medija odražava na opstanak rubrika i programa kulture (samim tim i na tretman knjige unutar njih)*“ (Todorović, 2009, s. 144) i da „*analitički oblici izražavanja*“: kritika, recenzija, esej, članak, intervju

profil i komentar ustupaju pred „faktografskim žanrovima“ u medijima: vest, izveštaj, klasični intervju pitanje-odgovor. (Ibid., s. 121) Privatizacija medija, komercijalizacija recepcije književnosti i „nedostatak svesti o obrazovnoj funkciji medija“ doveli su do toga da „medijska recepcija knjige potpuno promeni oblik i bezmalo izgubi smisao“.

Kada govorimo o krizi kritike i kritičke svesti u društvu nužno imamo na umu taj fenomen nove društvene i kulturne prakse. Snaga kritike je sada u nauci, na fakultetima i naučnim skupovima ili njenim prevodima na strane jezike i njome raspolaže manji broj učenih ljudi, dok su mediji svi u znaku formule „hleba i igara“, što dovodi do toga da se književnoj kritici u medijima rugaju i sami komunikolozi. Oni zastupaju gledište da dnevna kritika mora da zadrži ekskluzivnost i svest o tome da se obraća uskom krugu privilegovanih čitalaca, jer je i književnost usamljena „u svom sve relativnijem elitizmu“. To znači da i pisci moraju imati razumevanje za napore nauke o književnosti „u pokušajima da nadomesti praznine dnevne i periodične kritike“.

Najnovija istraživanja, takođe, pokazuju da ima i svetlih primera koji utiču da, iako se smanjuje broj tekstova i prostor za kritiku, gasi posao urednika i kulturne rubrike, književna kritika kako-tako održava svoj status. Takvi su kulturni dodaci u listovima Dnevnik, Danas, Blic, Politika i kulturni programi Radio Beograda, u kojima je veliki prostor posvećen knjizi. U svetle primere ubrajaju se i časopisi i novine koje dodeljuju značajne književne nagrade: NIN, Večernje novosti, Bazar, jer njihovi novinari i kritičari imaju specifičan tretman knjige, pa u uređivačkoj kulturnoj politici kritika još traje na način koji joj omogućava da bude vidljiva i da ostvaruje svoju ulogu i značaj u društvu. Od posebnog je značaja i ohrabruje njihov otpor formulii „hleba i igara“ ili karleušizaciji kulture kao ogoljenom vidu njene turbo folklorizacije.⁴

Istina, novo tehnološko i medijsko vreme, u uslovima eksplozije izdavačke produkcije i sužavanja prostora kritičke misli, zaključuje Petkovićeva označujući jednu novu veliku temu kritike, otvara kritici i neke nove prostore i pruža drugačije šanse, pa se ona može preseliti u virtuelni svet elektrosfere i svet društvenih mreža, foruma, blogova i digitalnih časopisa koji mogu biti snažniji nego klasični ili štampani časopisi. Problem je u tome što te forme komunikacije i recepcija „favorizuju lično mišljenje“, potiskuju u drugi plan analizu i refleksiju i pate od „nedostatka utemljene argumentacije“. Ona to imenuje kao „mutirani vid

⁴ Proces folklorizacije kulture i kritike suštinski ilustruje činjenica da je dobitnik nagrade Grada Beograda „Zlatni beočug“, 2015. koji dodeljuje Kulturno-prosvetna zajednica Beograda, vlasnik Pink televizije, Željko Mitrović?

kritike“ koji zauzima „*drugačiji prostor, manje elitistički, a više demokratski, manje apologetski, a više polemički*“ i tako, posredno, objašnjava zašto više ne postoje nacionalni autoriteti kao učitelji energije i ukusa koji su kritiku kao deo kulture obeležavali pre jednog veka. U novim uslovima, iako se to ničim ne može odbraniti, nema prostora za ideje Skerlića kao „*učitelja, propovednika, donekle proroka*“, (Lazarević, 1975, s. 248) koji je, usklicno odgovarao na pitanje: „*Šta se samo zove životom u nas*“!

„U kulturnim zapadnim zemljama“, objašnjavao je, „*čovek troši svoju životnu energiju u proizvodnom radu, u korisnom takmičenju, u savladavanju prirode i u osvajanju istine, u javnim poslovima i političkim borbama; kod nas (...) ubijeno je svako interesovanje za javni rad. U naknadu za to, ceo naš život zbio se u međusobnu mržnju, u lična proganjanja, u mračnu zlobu, u vođenju tuđe brige. Cela Srbija postala je jedan veliki čepenak, sa kojeg svaki po ceo bogovetni dan misli o tome šta mu sused radi, radi čega se sa ženom svađa, i šta ima za večeru. Skandali se dočekuju sa gladnim oduševljenjem, ljudi su dobili volju da pakoste i podmeću ne radi neke lične koristi, nego prosto s toga što im to čini zadovoljstvo: zlo radi zla*“ (Skerlić, 1977, s. 419)!

Objašnjenje stvarnosti pre jednog veka primenjivo je i danas na funkciju kritike i sliku društva koje se nije promenilo. No, to je problem koji traži kulturološka istraživanja, a mi smo naš zadatak definisali i realizovali kao istraživanje književne teme u svetu kulturologije.

Krucijalan zaključak analize i problemskog isledivanja nastanka i razvoja i književne kritike kao procesa kretanja i promena iz istorije književnosti u samostalnu naučnu disciplinu, upućuje na to da je ona vremenom ostajala bez velikih ideja za koje se mogla vezati ili na koje se mogla osloniti. Posle osvajanja prava na slobodu stvaralaštva kao poslednju veliku realizovanu ideju, polovinom prošlog veka književna kritika više nije imala noseću ideju i zato se razbila na mnogo pokreta i pravaca u kojima je dominirala individualnost duha.

U obe ravni kroz paradigmu toka „*u kojoj se otkriva dijahrona nepredvidljivost, opasnost paradoksije, sumnja, neprestana upitanost i okret u mišljenju*“, polazeći od filozofskog diskursa i činjenice da u interpretativnom modelu kritika „*diše i živi kao kritičko preispitivanje*“ (1), da ima izrazito „filološko i logičko značenje“ (2) i da „*označava jednu vrstu otklanjanja mogućih pogrešaka na putu sticanja saznanja na svim nivoima saznanjnjog procesa*“ (Laušević, Ibid., ss. 7-9) (3) ispitivali smo, uključujući i medije, njen kvalitet i širenje dometa i uticaje.

U nastojanju da se predstavi slika kritike i aktuelni trenutak u kontekstu teorije tumačenja i teorije saznanja, skicirano je prisustvo književne kritike u medijima, koji je sada presudno određuju. Kao logični nameću se zaključci:

- Sam jezik kulture u medijima, koliko i prostor koji zaprema, pokazuje da ona gubi status, značaj i ulogu.
- Kritika danas nema svoju ideologiju ili noseću ideju kojom bi se mogla nametnuti u kulturi.
- Među kritičarima danas nema nikoga ko presudno i moćno utiče na karakter, duh i merila svog vremena u novoj kulturi, nikoga koga bismo poredili s Vukom Karadžićem, Svetozarom Markovićem ili Jovanom Skerlićem, kritičarima i međašima vremena, koje je, kako s razlogom potencira Predrag Palavestra, poneo „*talas istorijskog uspona*“ i koji su „*uspeli da obeleže svoje doba*“ i „*uobliče i izraze vladajuće ideje, moral i očekivanja*“ kulture svojeg naroda.

Status književne kritike u srpskom društvu ne može da promeni ni činjenica da se danas u Srbiji dodeljuje nagrada zanajbolju književnu kritiku, koja nosi ime jednog od vodećih srpskih kritičara „Milan Bogdanović“, koja je ustanovljena 1968. i dodeljuje je Književno-prosvetna zajednica Srbije za najbolju književnu kritiku, knjigu objavljenu u listovima, na radiju i televiziji u Republici Srbiji.

Kada je reč o samim medijima, stanje kritičkog duha u njima i društvu nekada i danas plastično, istovremeno realistički i ironično preslikava pesnik Matija Bećković iskazom koji se zgušnjava u bespoštenu kritiku Nadam se da Vučić neće praviti Goli otok.

Poredeći sisteme vlasti u kojima je živeo pesnik, akademik Matija Bećković (2014) za NIN kaže kako „*u Brozovo vreme nije bilo slobode medija, ali su za jednu laž bile dovoljne jedne novine, jedan radio i jedna televizija. Sad se laž dokopala bezbroj radio i televizijskih kanala i novinskih glasila, pa građani mogu da biraju onaj kanal i one novine na kome ih najlepše lažu. Uz toliki raskošan i bogat izbor, kako ćemo se uopšte pribратi i setiti šta to beše istina?*“

Srpsko društvo je ostalo bez književne kritike kao bitnog dela kulture. Kulture u masovnim medijima nema ni onoliko koliko predviđaju zakonski propisi, imajući na umu njihovu društvenu, vaspitnu i obrazovnu funkciju. Poznato je da društvo koje ne želi kritičko mišljenje i ne može da ga izgradi unutar sebe, mora i da nestane. Kuda će nas to odvesti i šta će doneti, ostaje da se vidi. Ali, svaki kritički um, u biti, sumnjičav, ne vidi dobar ishod.

LITERATURA

- Avramović, Z. (2003), *Čiji je književnik i njegovo delo*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad.
- Avramović, Z. (2006), *Spisi o kulturi*, Beograd.
- Bećković, M. (2014), „Nadam se da Vučić neće praviti Goli otok”, *NIN*, br. 3336
- Viko, G. B. (1982), *Načela nove znanosti*, Naprijed, Zagreb.
- Vuksanović, D. (2007), *Filozofija medija: ontologija, estetika, kritika*, Čigoja štampa, Beograd.
- Gordić Petković, G. (2013), „Savremeni srpski roman u oku dnevne kritike: Metodološki izazovi”, *Srpska književna kritika i kulturna politika u drugoj polovini XX veka*, (ur. Radulović, M.), Institut za književnost i umetnost, Beograd.
- Živković, D. (1966), „Zameci književne kritike pre Vuka Karadžića”, *Književna kritika* (priredio Predrag Palavestra), Nolit, Beograd.
- Kant, I. (1953), *Prolegomena za svaku buduću metafiziku*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Koljević, S. (2009), „Aspekti kritike”, *Istorija i teorija srpske književne kritike*, (ur. Radulović, M.), Institut za književnost i umetnost – Matica srpska, Beograd – Novi Sad.
- Lazarević, B. (1975), „Skerlić na liniji Dositej – Vuk – Svetozar Marković Skerlićeva spomenica”, *Kritički radovi Branka Lazarevića*, (priredio Dušan Puvačić), *Srpska književna kritika*, knj. 13., Institut za književnost i umetnost – Matica srpska, Beograd – Novi Sad
- Laušević, S. (1995), *Filosofski pojam kritike*, Unireks, Nikšić.
- Palavestra, P. (1966), *Književna kritika*, Nolit, Beograd.
- Palavestra, P. (2009), „Uvod u razgovor o srpskoj književnoj kritici”, *Istorija i teorija srpske književne kritike* (ur. Radulović, M.), Institut za književnost i umetnost – Matica srpska, Novi Sad – Beograd.
- Pijanović, P. (2014), *Srpska kultura 1900 – 1950*, Službeni glasnik, Beo-grad.
- Skerlić, J. (1977), „Božidar Knežević. 'Misli'", *Kritički radovi Jovana Skerlića*, (priredio Predrag Palavestra), *Srpska književna kritika*, knj. 9., Institut za književnost i umetnost – Matica srpska, Beograd – Novi Sad.
- Tjurou, Dž. (2012), *Mediji danas - Uvod u masovne komunikacije*, Clio, Beo-grad.
- Todorović, N. (2009), „Tretman knjige u srpskim medijima (1)”, *CM: časopis za upravljanje komuniciranjem*, god. 4. br. 12, Fakultet političkih nauka, Novi Sad.
- Todorović, N. (2009), „Tretman knjige u srpskim medijima (2)”, *CM: časopis za upravljanje komuniciranjem*, god. 4. br. 13, Fakultet političkih nauka, Novi Sad.
- Ćirić, S. (2007), „Još jednom za Skerlića savremena srpska književna kritika”, *Sarajevske sveske*, br. 17., Mediacentar, Sarajevo.